

SINTAKSA KAO DIO PRAVOPISA – PRAVOPISNA SINTAKSA

Jasmin Hodžić*✉

Sažetak

U ovom radu se govori o odnosu sintakse i pravopisa, te o mogućnosti utemeljenja termina *pravopisna sintaksa*. Ovim terminom se označavaju jezičke nedoumice na sintaksičkom nivou, tj. sintaksička ispravnost izraza i rečenica, odnosno ispravno uklapanje riječi u sintagme i rečenice, pri čemu valja paziti na odnos rečeničnih elemenata te posebno na njihov raspored, tj. na red riječi. Tako se pravopisnom sintaksom mogu riješiti: različiti tipovi sintaksičke dvosmislenosti, ali i različite vrste manje jasnih ili potpuno nejasnih izraza i rečenica, zatim pleonazmi i tautologije, figurativni spojevi riječi, konstrukcije nastale prevodom sa stranih jezika ili one strukture koje su preuzete iz drugih jezika, itd.

Ključne riječi: *pravopis, jezička norma, sintaksička pismenost, kultura izražavanja*

UVOD

Pitamo li se čemu nas uči gramatika, možemo dati odgovor u odnosu na pitanje čemu nas uči pravopis. U našim (bosanskim, srpskim, hrvatskim, srpskohrvatskim) pravopisima uglavnom je tretirana problematika ortografije, odnosno fonološki (i samo jednim dijelom morfološki) uslovljene dileme o pravilnom i nepravilnom pisanju.

„Pod nazivom *pravopis* ili *ortografija* najčešće se podrazumijeva sistem pravila u pisanju kojima se propisuju načini upotrebe pismenih (grafijskih) znakova – slova, pravila o pisanju velikih i malih slova, o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi, pravila o interpunkcijskim znacima, o pisanju skraćenic, o izgovoru i pisanju imena iz drugih jezika itd.“ (Muratagić-Tuna, 2005, str. 14).

Po strukturi, naši su pravopisi slični „kao jaje jajetu“, pa će u spomenuta fonološka načela spadati odlomci o pisanju glasova, a posebno sekcija o jednačenju

* Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

✉ e-mail: Jasmin.Hodzic@unmo.ba

glasova (nedoumice o glasovnim promjenama), a u morfološka (ovdje već djelimično i sintaksička) načela spada poglavlje o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi, a ustaljeni su i atributi naših pravopisa kao „morfoloških“ (korijenskih¹ – izvorno pisanje) i „fonoloških“ (pisanje prilagođeno govoru, glasu) – što dovoljno govori o kojim se kriterijima vodilo računa kod pisanja pravopisa.

Međutim, termin gramatika znači „vještina pisanja“, što se najbolje vidi iz etimologije ove riječi: „lat. grammatica ← grč. grammatikḗ (tékhḗ): (vještina) pisanja, pismenost, gramatika ≈ gramma: slovo“ (prema: <http://hjp.novi-liber.hr/>).

No, poznato je da nigdje u svijetu nije slučaj da pravopisi ili pravopisni rječnici „...propisuju **upotrebnu vrednost reči u raznim sferama izražavanja** književnim jezikom...“ (istakao J. H.) (Stanojčić, 1994, citirano prema Muratagić-Tuna, 2005) – ali, ovdje se misli na sfere biologije, hemije, fizike, medicine, itd. (v. Stanojčić, 1994, u radu Muratagić-Tuna, 2005), a zanimljiva je stavka o „upotrebnoj vrijednosti riječi“ – što bi bilo naše pitanje, pitanje koje se tiče „pravopisne sintakse“, odnosno rečeničnog pravopisa ili pravopisa na nivou rečenice (ili na nivou širem od morfologije i fonologije).²

Trebalo bi se, dakle, zapitati šta je s primjerima pismenosti na nivou sintagme ili rečenice? Gdje naći odgovore na pitanja i postavljene dileme, tipa: *svaka četiri sata* ili *svakih četiri sata*, *od spomenika koji su napravili* ili *od spomenika kojeg su napravili*, *koristiti priliku* ili *koristiti se prilikom*, *govoriti po pitanju* ili *o pitanju*, *izaći na tablu* ili *pred tablu*, *udati* ili *oženiti ženu*, *u njega* ili *kod njega*, *čekam dok dođe* ili *čekam dok ne dođe*, *sumnjam da će doći* i *sumnjam da neće doći*, *pita od jabuka* ili *pita s jabukama*, *do u Mostar* ili *do Mostara*, *kulturna historija*, *kulturalna historija* ili *historija kulture*, ...i slično? Jasno je da ova i ovakva pitanja trebaju biti objašnjena pravopisnom sintaksom.

Pravopisna sintaksa

Spomenute jezičke dileme u prethodnom odjeljku već su razmatrane u okviru pojedinih jezičkih priručnika i jezičkih savjetnika, što je dovoljno dobar razlog da se „korektnosti na nivou sintagme i rečenice“ treba posvetiti veća pažnja, a tim prije što se na sintaksu gleda kao na jedinstvo fonologije, morfologije, leksikologije, i

¹ Mada u osnovi termini *korijenski* i *morfološki* nisu sinonimi.

² Ovdje je zanimljivo da ispričam jednu anegdotu. Prilikom konsultacije s prodekanom za nastavu na Nastavničkom fakultetu (Mostar) kod sastavljanja rasporeda, u određivanju termina upravo za predmet *Norma i kultura književnog jezika* javila se jedna zanimljiva (pravopisna?!) nedoumica: da li *svako petnaest* ili *svakih petnaest dana*? Gdje bi trebalo da nađemo odgovore na ovakva pitanja? Najbolje je odgovoriti sljedećim citatom: „Prosječno pismen čovjek, odnosno čovjek s dobrim jezičkim osjećanjem lako će zaključiti u čemu je **nekorektnost u navedenoj rečenici i u sintagmi**“ (Marković 1979, str. 281) (Istakao J. H.). Zanimljivo je da se ovdje radi o pismenosti i rečenici, odnosno o pismenosti i sintagmi.

posebno, semantike, i tim potrebnije što je sintaksa jedini jezički nivo na kojem se direktno vidi konkretna i kompletna upotreba jezika.

Zašto pravopisna sintaksa nije do sada bila posebnim predmetom posmatranja? Prvo, nije da nije, pojedinačni radovi (ali ne i sistematska proučavanja) postoje, a drugo, činjenica da naš jezik ima izrazito bogatu fleksiju, relativno slobodan red riječi i slično, može se uzeti kao jedan od bitnih faktora koji su dali doprinos mišljenju kako je za razliku od npr. engleske sintakse, naša sintaksa manje problematična, više razumljiva i time je nije ni potrebno problemski objašnjavati – barem na nivou veze riječi u rečenici (što je najviše i predmet proučavanja sintakse).

Kada smo navodili primjere koji bi se trebali pravopisno sintaksički objašnjavati, odnosno koji su predmet pravopisne sintakse, a koji su svojevremeno u našim jezičkim priručnicima (ali ne i pravopisom!) već tretirani, treba odmah reći da se u svim tim primjerima radi uglavnom o vezi nekoliko riječi, odnosno to su pojedini sintagmatski obrasci.

No, šta je s rečenicama? „Iako nam riječi mogu biti potpuno 'pravilne', naša rečenica može ispasti naopaka ako nismo vješti da riječi iznitimo u jezičku nit koja će biti **sintaksički ispravna** i sadržajno suvisla“ (Riđanović, 1979, str. 324). Dakako, nije rijedak slučaj da nam, tradicionalno gledano, po pravopisu sve bude ispravno, a da nam rečenica ostane neispravna. Na to je upozorio i Milan Šipka (1979), govoreći o dvosmislenim, ali i čudnim i nelogičnim izrazima i rečenicama, što komentariše na sljedeći način: „Kako vidimo, zabuna je ovdje nastala zbog **reda riječi**, ili, tačnije: zbog 'krivog spoja' ...“ (Šipka, 1979) (istakao J. H.) – a na šta se red riječi ili krivi spoj odnosi nego na sintaksu? - na što nas upozorava često i Milorad Telebak u svojim jezičkim priručnicima (o čemu više kasnije).

Inače, jedan od prvih koji je ukazivao na sintaksički neispravne konstrukcije u našem jeziku, a što za posljedicu ima zapravo „misaonu (ne)pismenost“ jeste M. Riđanović:

Na žalost, sintaksički neispravnih (istakao J. H.) i sadržajno manje ili više nesuvislih rečenica nalazimo često i u štampi i u brojnim drugim publikacijama. A, upravo taj tip jezičke ispravnosti – sintaksička i sadržajno-značenjska ispravnost na nivou rečenice – najviše doprinosi onoj kategoriji pismenosti za koju lično smatram da je daleko najvažnija i koju bih uslovno nazvao „misaona pismenost“ (Riđanović, 1979, str. 324–325).

Predmet proučavanja

Šta bi kao predmet proučavanja pravopisna sintaksa trebala da ima? Kao odgovor može poslužiti sve ono što i „obična“ sintaksa u prvom redu ima za predmet

proučavanja: spoj riječi (tj. sintagme i rečenice); u ovom slučaju odnos ispravnih i krivih spojeva riječi, odnosno ispravno uklapanje riječi u sintagme i rečenice, a da se pritom posebno vodi računa i o pravilnom rasporedu rečeničnih i sintagmatskih elemenata, tj. o redu riječi.

Zašto je pravopisnoj sintaksi bitan red riječi? „Trebalo voditi računa kako upotrebljavamo zamjenice kao upućivačke riječi. Naročito se to odnosi na upotrebu odnosne zamjenice *koji*. Ona treba da dođe odmah iza imenice na koju se odnosi, a ne negdje daleko od nje“ (Telebak, 2005) (Istakao J. H.). Prethodni citat govori o poziciji rečeničnih elemenata, konkretno, o poziciji zamjenica kao upućivačkih riječi, jer u protivnom može doći do formiranja dvosmislenih ili čak besmislenih rečenica, poput onih koje navodi Telebak (2005): „Doći će otac i dotjerati jagnje. Čim dođe, zakoljite ga i ispecite na ražnju“, ili: „Povrijeđenima je ukazana medicinska pomoć, samo je jedan prebačen u bolnicu u Doboju, koji je u životnoj opasnosti“ (v. Telebak, 2005.). Slični zamjenicama su primjeri upotrebe nekih prijedloga, kao onaj iz kulturne televizijske serije „Đekna“, kad Radosav hoće „Ćetalja da sahrani s tatom“.

Kad spominjemo prijedloge, treba reći da valja posebno voditi računa o upotrebi prijedložno-padežnih izraza, na što nas upozorava i sljedeći citat: „Kako prijedložni izraz može biti uvršten u rečenicu na dva načina: izravno u njezino osnovno ustrojstvo kao adverbna oznaka ili kao objekt i preoblikom atribucije kao atribut, razumljivo je da ima rečenica u kojima se prijedložni izraz može shvatiti na oba načina. To je vrlo čest primjer sintaktičke dvoznačnosti“ (Katičić, 2002, str. 469). Ovdje se za ilustraciju ove pojave može navesti primjer i objašnjenje koje navodi Šipka (1979):

U Oslobođenju (16.10.1976. na str. 1) objavljen je napis s nadnaslovom: Konferencija o bezbjednosti plovidbe u Londonu. U članku se, međutim, govori o 'konferenciji o bezbjednosti plovidbe, koja se održava u Londonu', a ne o bezbjednosti plovidbe u Londonu (na Temzi), kako bi se iz citiranog nadnaslova moglo zaključiti, pa je sasvim jasno da je taj nadnaslov trebao da glasi: Konferencija u Londonu o bezbjednosti plovidbe, ili, što bi bilo još bolje: Londonska konferencija o bezbjednosti plovidbe (Šipka, 1979, str. 274).

Namjerno sam naveo cijelo objašnjenje, jer će pažljiv čitalac uočiti moguću (djelimičnu) dvosmislenost i u objašnjenju, kod dijela: „govori o konferenciji o bezbjednosti plovidbe, koja se održava u Londonu“ (istakao J. H.). No, ne kažemo često da se „plovidba održava“ (iako se održava regata, ili recimo trajektna linija),

a prije će biti da se održava konferencija, nego plovidba, pa je ipak sve jasno.³ Ako pak pomislimo da se ovakvi primjeri mogu naći samo u dnevnoj štampi, i da je sve samo slučaj nebrige ili nepostojanja (dobrog) lektora, reći ćemo da ove i ovakve primjere svakodnevno susrećemo (v. Hodžić, 2013b). Kao potvrdu za to, navest ću primjer jednog našeg univerzitetskog obrasca koji je naslovljen: „**Obrazac o održanoj nastavi za spoljne saradnike**“ (Istakao J. H.), a ustvari ga je trebalo nasloviti: *Obrazac za spoljne saradnike o održanoj nastavi*, s obzirom da se za spoljne saradnike (inače) ne održava nastava.⁴

Kad je u pitanju upotreba zamjenica kao upućivačkih riječi, treba reći da je to i stvar kongruencije pa je kongruencija jedno od posebnih pitanja pravopisne sintakse. Nepravilnu kongruenciju imamo u sljedećem primjeru (iz novina *Oslobođenje*): „Kakva su iskustva – za naredne godine i naredne slične akcije – stečene gradeći Alipašino polje?“ – na šta upućuje Riđanović (1979): „Riječ 'stečene' se nesumnjivo odnosi na 'iskustva', pa bi trebalo da glasi 'stečena'. Vjerovatno je blizina prethodne riječi 'akcije' uticala da autor gramatički složi glagolski pridjev 'stečene' s njom, a ne s imenicom 'iskustva' na koju se sadržajno odnosi“ (Riđanović, 1979, str. 325).

Također, uočava se da često pogrešno možemo upotrijebiti i dopune glagolskim priložima, što je pokazano i u prethodnom primjeru: „Radnja glagola koji leži u osnovi glagolskog priloga 'gradeći' može se odnositi samo na subjekt 'iskustva', a očito je da iskustva nisu gradila Alipašino polje“ (Riđanović, 1979, str. 325), pa se kaže i to da: „Neodgovarajuću upotrebu riječi 'gradeći' primijetiće, i bez ovih pomalo stručnih objašnjenja, svako **ko ima zdravo jezičko osjećanje i pažljivo pročita cijelu rečenicu**“ (istakao J. H.) (Riđanović, 1979, str. 325).

Sintaksičko je pitanje i upotreba negacije, pa možemo imati dilemu da li ćemo kazati: *Čekam dok dođe* ili: *Čekam dok ne dođe*? U oba slučaja zapravo je značenje isto.⁵

Poseban je slučaj odnosa figurativnog i doslovnog značenja, odnosno pitanje odnosa figurativnog i standardnog jezika – da li je figuracija imanentna i standardu? Odavno je u lingvistici poznato kako je figurativnost obilježje i svakodnevnog i standardnog izražavanja, to nije sporno, a primjer koji najbolje oslikava prisustvo figurativnog koncepta i u sintaksi dat je sljedećim citatom:

³ Treba uzeti u obzir i faktor restriktivno/nerestriktivno, pa će po upotrebi zareza ovdje vjerovatnoća biti za dvosmisleni interpretaciju.

⁴ Ovdje je moguće rješenje i upotreba zagrade, koja bi ublažila potencijalnu dvosmislenost, kao: *Obrazac o održanoj nastavi (za spoljne saradnike)*.

⁵ *Čekam sve dotle dok ne vidim da je došao*, ili, *čekam sve dok ne dođe, a kad dođe, prestajem čekati*. Zanimljivo je da ovdje kažemo: *Dok ne vidim*, a ne: *Dok vidim*.

Desi se počesto da profesor u školi obraćajući se učeniku izgovori onu već uobičajenu sentencu (1) Izađi na tablu. Prijedlog na pritom ima značenje direktivnosti, kao prijedlog prema. Zahtijevati od učenika da krene prema tabli nema čisto značenje usmjerenosti u prostoru. Krenuti prema tabli znači ići na provjeru znanja. Metonimizacija je izvršena redukcijom izraza provjera znanja na tabli (ispitivanje), gdje tabla svakako jeste srž ovog pojma, kao sinonim za ispitivanje. Rekli smo da prijedlog na može imati i semantičku komponentu direktivnosti, sličnu prijedlogu prema. Značenje je „horizontalno na“, a ne vertikalno, koje je uobičajeno kod ovog prijedloga. Tako se čuje i - Pošao na me (Krenuo prema meni) ili - Pas laje na mene (Laje prema meni). Direktivnost, ovdje predstavlja dolazak na cilj, odnosno cilj ili usmjerenost kretanja (Hodžić, 2014, str. 38).

Ovaj primjer je dosta popularan, pa je našao svoje mjesto i u *Rečniku jezičkih nedoumica* (Klajn, 2004, str. 222). Slični su izrazi *Pojesti nešto s nogu, Ležati na suncu, Biti na kafi, na ručku, na tabletama, na telefonu*, itd.

Drugi slučajevi sintaksičke dvosmislenosti (dvosmislenosti uzrokovane sintaksičkom strukturom, a ne leksikom) mogu se pratiti kroz strukture s deverbativnim ili deadjektivnim imenicama, genitivne konstrukcije, strukture s nekongruentnim atributom, mnoge vrste zamjeničkih konstrukcija, infinitivne konstrukcije, mnoge vrste prijedložno-padežnih izraza, prijedložne i vezničke strukture, da-klauze, relativne klauze, deklarativne rečenice, elidirane (kondenzovane, nominalizirane) konstrukcije, itd.

Poseban vid izražavanja na koji se pravopisna sintaksa treba fokusirati jeste prevođenje sa stranih jezika ili naše strukture koje su nastale pod utjecajem engleskog ili njemačkog jezika, i sl. (v. Bulatović, 2012a i Bulatović, 2012b, ili: Smailagić, 2006). Tako je već uobičajeno da se jedan predmet na fakultetu imenuje kao *Kulturna historija*⁶, a imamo u našem društvu i različite *Kulturne centre*⁷. Isto tako, poznata su mnoga osporavanja konstrukcije za+*infinitiv* u našem jeziku, iako je recimo u Smailagić (2006) pokazano suprotno, što su, uostalom, uveliko potvrdili i neki drugi autori (J. Melvinger, I. Pranjković, V. Rišner, L. Vukojević i dr.).

Isto tako, pleonazmi i tautologije često su predmet prosuđivanja jezika s normativnog stajališta, i još ne postoji potpuna saglasnost oko ovjerenosti nekih izraza koje upotrebljavamo, kao što su: *mala kućica, no međutim, u vezi toga, idem ić'*,

⁶ Postoji li nekulturna historija?

⁷ Umjesto *Centar za kulturu* ili *Centar kulture*. Ispravno je i imenovanje *Kulturalna antropologija, Kulturalne studije*, i sl. (A ne *Kulturna antropologija*, i sl.)

itd.⁸ Detaljno o jezičkim nedoumicama na sintaksičkom nivou može se naći u Frančić i Petrović (2013).

ZAKLJUČAK

Ako govorimo o lekturi i korekturi teksta poznato je da postoji više nivoa lekture i korekture, kao što postoji i više jezičkih nivoa na kojima se može pratiti gramatička i pravopisna problematika. Prvi vid jeste fonološki nivo, a zatim i morfološki – no, osim sporadično, sintaksički nivo često je zanemaren, pa nam se dešava da, iako je s riječima u tekstu sve uredno, rečenice (p)ostaju nekorektne, a nekada i potpuno besmislene. Iako su pitanja pravopisne sintakse (ili da upotrijebimo termin *sintaksičke norme*) sporadično razmatrana u pojedinim jezičkim priručnicima, jezičkim savjetnicima i slično, bit će da je potrebno sistematski proučiti i u jednom posebnom priručniku urediti sva pitanja ili što je moguće više pitanja pravopisne sintakse, kako god se taj priručnik zva; a u dogledno vrijeme možda o istim govoriti i u okviru naših pravopisnih priručnika.

LITERATURA

- Baotić, J. (ur.) (1979). *Naš jezik u praksi*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Bulatović, V. (2012a). Engleska imenska atribucija u prevodu na crnogorski. *Lingua Montenegrina*, 10, 7–22.
- Bulatović, V. (2012b). Semantic transfer in nominal compounds as an obstacle to transfer of meaning. U: A. Akbarov i V. Cook (ur.). *Approaches and Methods in Second and Foreign Language Teaching* (str. 529–538). Sarajevo: International Burch University.
- Hudaček, L., Lewis, K., Mihaljević, M. (2011). Pleonazmi u hrvatskom standardnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37 (1), 47–21.
- Hodžić, J. (2012). O jednom sintaksičkom modelu s figurativnim konceptom u prijedložno-padežnih izraza s mjesnim i prostornim značenjem. U: S. Halilović i S. Kodrić (ur.), *Bosanskohercegovački slavistički kongres – Zbornik radova (knjiga 1)* (str. 361–371). Sarajevo: Slavistički komitet.
- Hodžić, J. (2013a). Isti/slični glagolski leksemi kao konstituenti u konstrukciji komplementacije – Prividne tautologije. U: M. Arnaut (ur.), *Zbornik radova četvrtog Međunarodno naučno-stručnog skupa (2012) – Edukacija za budućnost* (str. 587–597). Zenica: Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici.

⁸ Posebno o glagolskim tautologijama vidjeti: Hodžić (2013a).

- Hodžić, J. (2013b). Mjesni advebijal u sintaksičkom ambigvitetu – Pitanje reda riječi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. *Rasprave* 39 (2), 423–432.
- Hodžić, J. (2014). *Ogledi iz lingvistike i filologije*. Mostar: Narodna biblioteka Mostar.
- Katičić, R. (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Treće, poboljšano izdanje*. Zagreb: HAZU i Nakladni zvod Globus.
- Marković, S. (1979). Svaka četiri sata. U: J. Baotić (ur.), *Naš jezik u praksi* (str. 280–282). Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Muratagić-Tuna, H. (2005). *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi: sličnosti i razlike*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Riđanović, M. (1979). O jednom zanemarenom vidu pismenosti. U: J. Baotić (ur.), *Naš jezik u praksi*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Smailagić, V. (2006). Konstrukcije za+infinitiv u bosanskom jeziku. *Pismo*, 4 (1), 107–115.
- Stanojčić, Ž. (1994). O pravopisu – kao izrazu načela, i o pravopisima – kao priručnicima. Spone, Nikšić, u: Muratagić-Tuna, H. (2005). *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi: sličnosti i razlike*. Bosansko filološko društvo, Sarajevo, str. 14.
- Šipka, M. (1979). O ishrani Akademije nauka. U: J. Baotić (ur.), *Naš jezik u praksi* (str. 273–275). Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Telebak, M. (2005). *Sa smijehom kroz gramatiku*. Banja Luka: Republički pedagoški zavod.
- Frančić, A. i Petrović, B. (2013). *Hrvatski jezik i jezična kultura (priručnik)*. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“.

SYNTAX IS A PART OF ORTOGRAPHY – ORTOGRAPHIC SYNTAX

Abstract

This paper deals with the relation of syntax and orthography and possibilities to establish the term *orthographic syntax*. This term marked linguistic dilemmas on the syntactic level, ie. syntactic correctness of phrases and sentences, or properly fitting words into phrases and sentences, while we should paying attention to the relationship of elements of the sentence, and, in particular, on the word order. As problems that by linguistic syntax can be resolved, there are different types of syntactic ambiguities, but also different types of less clear or completely obscure phrases and sentences, then pleonasm and tautology, figurative compounds words, structures arising from the translation of foreign languages or those structures that are taken from other languages, and so on.

Key words: *orthography, language patterns, syntactic literacy, clear utterance*

